



Scenariusz zajęć dla trenerów pracujących z osobami dorosłymi

Nic nie dzieje się bez przyczyny. Teorie spiskowe i pseudonauka

autor: Patryk Zakrzewski (Stowarzyszenie Demagog)

Dzięki udziałowi w warsztatach uczestnicy potrafią:

- o wskazać cechy tekstów pseudonaukowych i rozpoznawać przykłady takich treści,
- o opisać mechanizmy oraz motywy tworzenia i rozpowszechniania teorii spiskowych,
- o empatycznie zareagować na teorię spiskową powielaną przez osoby bliskie lub znajomych.

Wprowadzenie

Przed rozpoczęciem warsztatów poproś uczestników, aby na osi liczbowej zaznaczyli, jak oceniają swoje dotychczasowe kompetencje rozpoznawania teorii spiskowych i reagowania na nie. Do tych wskazań wróćcie jeszcze pod koniec zajęć.

Teoria spiskowa to nieopierające się na dowodach przekonanie, że pewnymi wydarzeniami manipulują z ukrycia potężne siły o wrogich zamiarach. Myślenie spiskowe charakteryzuje się dostrzeganiem związków między faktami tam, gdzie w rzeczywistości ich nie ma, i wynika z wiary, że nic nie dzieje się bez przyczyny. Świadczy jednocześnie o ogromnej potrzebie domknięcia poznawczego wśród "teoretyków spiskowych", a więc znalezienia ostatecznych odpowiedzi na nurtujące pytania, nawet za cenę ich zgodności

z prawdą. Wszystko po to, by nie tkwić w stanie niepewności, i zapewnić swojemu życiu strukturę i porządek.

Wskazówka: zjawisko domknięcia poznawczego zostało w przystępny sposób wyjaśnione np. w artykule *Homo fundamentalis*, opublikowanym na łamach miesięcznika „Znak” ([link](#)).

W odróżnieniu od teorii spiskowej, teoria naukowa stanowi zbiór twierdzeń opisujących rzeczywistość w oparciu o hipotezy udowodnione w toku obserwacji i eksperymentów. Powiązania między zdarzeniami są w tym wypadku ustalane na podstawie badań naukowych, których metodologia musi umożliwiać weryfikację wyników, czyli ich powtórzenie i kontrolę przez innych ekspertów w danej dziedzinie. Teorie naukowe nie pozostają głuche na nowe odkrycia: nieznane wcześniej fakty mogą wpłynąć na dotychczasowy kształt teorii, co sprawia, że nauka stale ewoluuje. Nierzadkie są też przypadki przyznawania się badaczy do popełnionych błędów. Z jednej strony pozwala to coraz lepiej rozumieć otaczającą rzeczywistość, z drugiej zaś utrudnia, a niekiedy wręcz uniemożliwia domknięcie poznawcze. To dlatego dla wielu osób niepozostawiające żadnych wątpliwości teorie spiskowe są dużo atrakcyjniejsze od wniosków płynących z badań naukowych.

Na rozgrzewkę zaprezentuj uczestnikom warsztatów trzy wybrane przykłady teorii spiskowych lub treści pseudonaukowych, najlepiej dotyczących jednego tematu/zjawiska. Następnie poproś, aby w parach postarali się połączyć trzy historie w jedną, tworząc nieistniejące w rzeczywistości związku przyczynowo-skutkowe. Zastanówcie się i zapiszcie w widocznym miejscu, jakie motywy stoją za tworzeniem i rozpowszechnianiem teorii spiskowych.

Przykład 1.

Big Pharma to światowy spisek lekarzy i firm farmaceutycznych, które najpierw tworzą nowe choroby, aby następnie bogacić się na sprzedawanych szczepionkach i lekach.

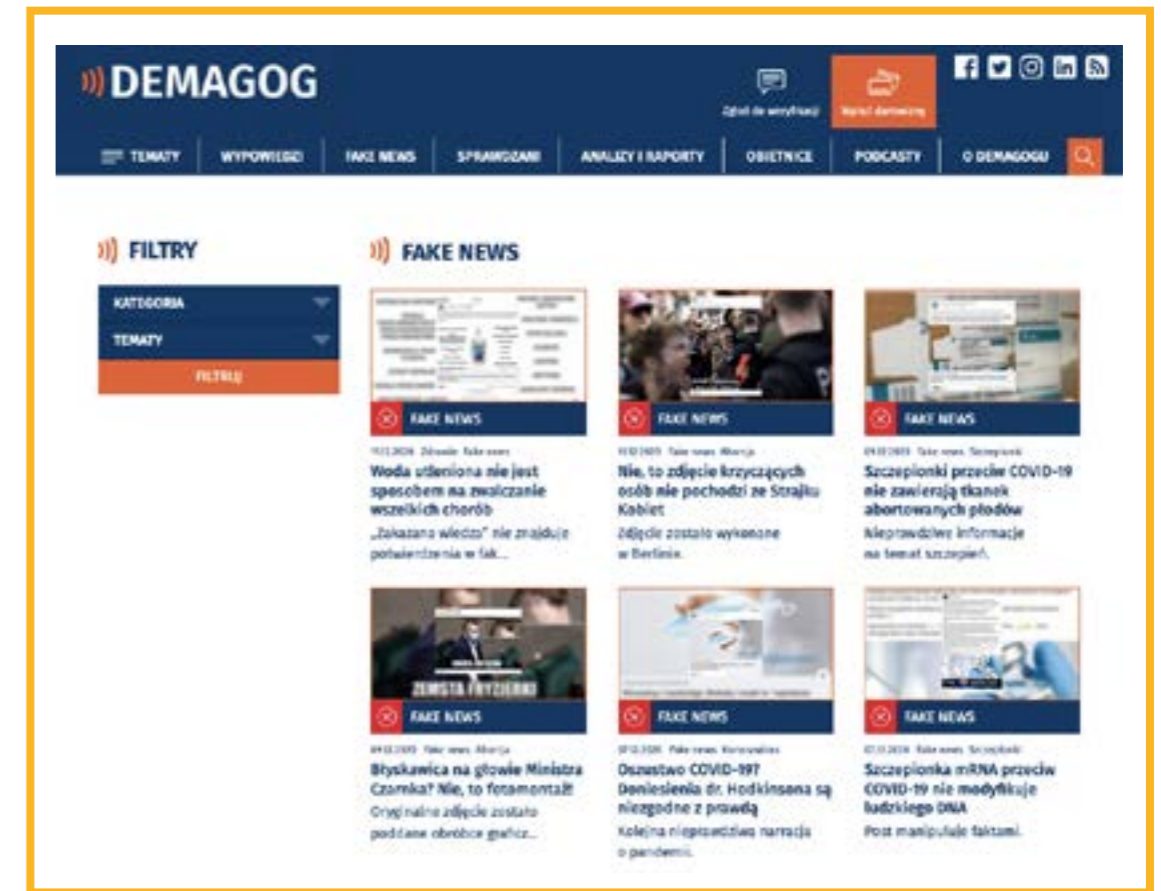
Przykład 2.

Szczepionka skojarzona na odrę, świnkę i różyczkę, jak dowodzi Andrew Wakefield, wywołuje autyzm.

Przykład 3.

Smugi kondensacyjne, czyli białe ślady pozostawiane na niebie przez samoloty, to w rzeczywistości celowo rozpylane toksyczne chemikalia zawierające promieniotwórcze izotopy, wirusy, bakterie i metale ciężkie.

Wskazówka: powyższe przykłady pochodzą z gry *Kieszonkowiec nielogiczny. Teorie spiskowe*. Możesz je zastąpić dowolnymi przykładami teorii spiskowych lub treści pseudonaukowych, np. zweryfikowanymi przez analityków portalu demagog.org.pl ([link](#)):



Wybrane motywy tworzenia i rozpowszechniania teorii spiskowych:

- o potrzeba domknięcia poznawczego, szczególnie w sytuacjach niepewności,
- o lęk przed nieznanym,
- o chęć osiągnięcia zysku lub innych korzyści (np. politycznych),
- o wiara w prawdziwość teorii spiskowej,
- o chęć ostrzeżenia bliskich przed możliwym niebezpieczeństwem,
- o brak wiedzy i umiejętności pozwalających rozpoznać teorię spiskową.

Wybuch pandemii koronawirusa SARS-CoV-2 w 2020 roku sprawił, że z dnia na dzień mieszkańcy całego globu zaczęli poszukiwać informacji na temat patogenu i wywołanej nim choroby COVID-19. Ze względu na niedużą ilość danych dotyczących nowego zjawiska, popyt na jakiegokolwiek informacje, nie mówiąc o tych wiarygodnych, w krótkim czasie przekroczył podaż. Powstała w ten sposób luka bardzo szybko zaczęła się wypełniać kolejnymi teoriami spiskowymi, umożliwiającymi m.in. wyjaśnienie przyczyn pandemii i wskazanie winnego. W tym starciu wymagająca czasu i namysłu nauka nie miała szans. Warto wyciągnąć lekcję z tego doświadczenia i nauczyć się, jak rozpoznawać teorie spiskowe oraz treści pseudonaukowe.

Poproś uczestników warsztatu, aby w kilkusobowych grupach przeanalizowali zaproponowany przykład teorii spiskowej dotyczącej COVID-19 ([link](#)) w oparciu o check-listę opracowaną przez UNESCO i Komisję Europejską ([link](#)). Odpowiedzcie na pytanie, które elementy artykułu sugerują, że mamy do czynienia z teorią spiskową.

Niektóre teorie spiskowe mają charakter pseudonaukowy. Pojawiające się w nich argumenty z pozoru odwołują się do wiedzy naukowej, ale w rzeczywistości kwestionują cały system, na którym ufundowana jest współczesna nauka. Zaufanie do systemu zostaje zastąpione bezkrytycznym zaufaniem do autora pseudonaukowych treści, co w przypadku informacji dotyczących COVID-19 bądź innych chorób może wiązać się z poważnym zagrożeniem dla zdrowia, a nawet życia. Poniższe zadanie pozwoli uczestnikom warsztatów zdobyć wiedzę na temat kluczowych różnic między nauką a pseudonauką.

Na podstawie kolejnego przykładu teorii spiskowej ([link](#)) wypiszcie cechy charakterystyczne tekstów pseudonaukowych. Porównajcie swoje wnioski z listą zaproponowaną przez dr. hab. Marcina Napiórkowskiego, autora bloga „Mitologia współczesna”.

Różnice między nauką i pseudonauką (na podstawie tekstu *Pseudonauka. Po czym poznać, że wciskają ci kit?*, M. Napiórkowski, „Mitologia współczesna”, [link](#)).

NAUKA	PSEUDONAUKA
Nauka nigdy nie mówi ostatniego słowa	Pseudonauka twierdzi, że ktoś, kto nie wie na pewno, z pewnością się myli
Nauka opiera się na coraz bardziej zaawansowanej specjalizacji	Pseudonauka głosi radykalną demokratyzację poznania
Nauka opiera się na zaufaniu wpisanym w system instytucji kontrolnych	Pseudonauka opiera się na nieufności wobec systemu
Nauka stara się zrozumieć i uwzględnić szerokie konsekwencje głoszonych tez	Pseudonauka nie uwzględnia konsekwencji

Wskazówka: zachęć uczestników zajęć do zapoznania się z analizami omawianych teorii spiskowych przeprowadzonymi przez ekspertów portalu demagog.org.pl ([link_1](#), [link_2](#)).

Umiejętność rozpoznania teorii spiskowych ma ogromną wartość w dobie mediów społecznościowych, które w jednej chwili pozwalają udostępnić

dopiero co przeczytaną lub obejrzaną treść setkom, a nawet tysiącom innych osób. Dzieląc się taką treścią, możemy bowiem sprawić, że teoria dotrze do kolejnych grup odbiorców, którzy w innym wypadku w ogóle by o niej nie usłyszeli. Ale co w sytuacji, gdy to w rozmowie z nami nasi znajomi lub krewni odwołują się do niepotwierdzonych naukowo twierdzeń? Jak na nie zareagować, nie narażając przy tym na szwank relacji z daną osobą? Pomocne może się okazać przećwiczenie takiego scenariusza w bezpiecznych warunkach warsztatów w ramach zaproponowanego poniżej zadania.

Uczestnicy pracują w trzyosobowych grupach. Jedna osoba wciela się w rolę zwolennika teorii spiskowej i dzieli się ze swoim rozmówcą-krewnym wybraną teorią spiskową (możecie wykorzystać przykłady z poprzednich ćwiczeń). Zadaniem drugiej osoby jest właściwe zareagowanie na słowa rozmówcy. Trzeci uczestnik obserwuje dialog pozostałych dwóch osób, wynotowując spostrzeżenia dotyczące strategii komunikacyjnych przyjętych przez rozmówców. Na wykonanie zadania uczestnicy mają 5 minut.

Aby wyciągnąć wnioski z zadania, poproś osoby obserwujące, żeby podzieliły się na forum swoimi spostrzeżeniami. Zadaj pytania pomocnicze: w jaki sposób rozmówcy reagowali na teorie spiskowe? Jaki skutek przyniosły zastosowane przez nich strategie? W kolejnym kroku zaproponuj uczestnikom warsztatów głosowanie na strategię, która ich zdaniem jest najskuteczniejsza: umożliwia podzielenie się obawami dotyczącymi jakości powielanych treści przy jednoczesnym zadbanie o relację. Następnie przedstaw listę wskazówek opracowaną przez autorów *MIT Technology Review* ([link](#); w wersji polskojęzycznej: [Konkret24](#)) i poproś uczestników, aby wrócili do trójek, w których przed chwilą pracowali.

Jak rozmawiać ze zwolennikami teorii spiskowych?

- Zawsze rozmawiaj z szacunkiem. Pamiętaj o empatii.
- Rozmawiaj prywatnie, nie w komentarzach.
- Zapytaj, co mogłoby skłonić Twojego rozmówcę do zmiany zdania.
- Ustal sprawy, co do których się zgadzacie.
- Przytocz fakty, zaneguj teorię spiskową, ponownie przytocz fakty.
- Zastosuj metodę sokratejską.
- Bądź ostrożny/ostrożna w rozmowach z najbliższymi.
- Pamiętaj, że niektórzy nie chcą zmienić zdania niezależnie od faktów.
- Jeśli rozmowa idzie w złym kierunku, przerwij ją.
- Każdy mały krok może przynieść pozytywny skutek.

W drugiej części zadania dwoje uczestników w każdej z grup zamienia się rolami. Obserwatorzy znów przyglądają się dyskusji i wynotowują spostrzeżenia. Tym razem jednak rozmówca w kontakcie ze zwolennikiem teorii spiskowej postępuje zgodnie z zasadami przedstawionymi

przez osobę prowadzącą zajęcia. Na wykonanie zadania uczestnicy mają 5 minut.

Jak oceniacie skuteczność rekomendowanych strategii? Jakie odczucia towarzyszyły „teoretykom spiskowym”, a jakie ich rozmówcom? Jakimi jeszcze spostrzeżeniami chciałyby podzielić się na forum osoby obserwujące? Zadaj te pytania uczestnikom, podsumowując w ten sposób przeprowadzone doświadczenie. Być może w trakcie dyskusji pojawią się nowe sugestie dotyczące tego, w jaki sposób rozmawiać ze zwolennikami teorii spiskowych. Jeśli tak, śmiało uzupełnijcie listę.

Podsumowanie

Zachęć uczestników warsztatów, aby na osi liczbowej zaznaczyli, jak oceniają swoje kompetencje rozpoznawania teorii spiskowych i reagowania na nie po udziale w zajęciach. Jak zmieniły się wskazania w porównaniu z początkiem spotkania? Podsumuj krótko wyniki ankiety.

Definicje

metoda sokratejska – sposób prowadzenia dyskusji polegający na zadawaniu rozmówcy kolejnych pytań pozwalających na samodzielne dotarcie do prawdy;

teoria spiskowa – nieopierające się na dowodach przekonanie, że pewnymi wydarzeniami manipulują z ukrycia potężne siły o wrogich zamiarach.



Projekt „Seniorzy w sieci” powstaje jako część programu “Counter Disinformation among Vulnerable Populations in Central Europe” realizowanego w 4 krajach: Polska (Towarzystwo Inicjatyw Twórczych “e”), Czechy (Transitions), Słowacja (Memo98), Węgry (Center of Independent Journalism).

Projekt jest realizowany przy wsparciu finansowym Departamentu Polityki Senioralnej w Ministerstwie Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej w ramach Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014-2020.

organizator:

partnerzy:

współfinansowanie:

